

UDK:323:11

Nargiza SEYDABULLAYEVA,
Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti v.v.b
E-mail:nargiza.seydabullaeva@bk.ru

NDPI dotsenti, DSc Z.Seytova taqrizi asosida

MILLATNI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLARNING IJTIMOIIY HAYOTDAGI AHAMIYATI

Аннотация

Maqolada millat tushunchasi uning shakllanish jarayonlari haqida olimlar fikrlari va bugungi kundagi globallashuv sharoitida millatni asrash masalasining dolzarbligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, millat, o'zlikni anglash, moddiy, ma'naviy boyliklar, inson omili, ma'naviyat.

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В статье раскрываются мнения ученых о понятии нации и процессах ее формирования, а также актуальность вопроса сохранения нации в современных условиях глобализации.

Ключевые слова: Глобализация, нация, самосознание, материальные и духовные богатства, человеческий фактор, духовность.

THE IMPORTANCE OF NATION-FORMING FACTORS IN SOCIAL LIFE

Annotation

The article reveals scholars' views on the concept of nation and its formation processes, as well as the relevance of preserving the nation in the current conditions of globalization.

Key words: Globalization, nation, self-awareness, material, spiritual values, human factor, spirituality.

Kirish. «Millat» tushunchasi va uning shakllanishi, buguni, istiqbol va omillari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda turli fikrlar ilgari surilishi bugungi kunda ham davom etib kelmoqda. Keyingi paytlarda ularda bir biriga qarama-qarshi fikrlarning ilgari surilishi ham kuchayib bormoqda. Ularni shartli ravishda quyidagi to'rt guruhga ajratish mumkin: birinchi guruhga millat yo'q, u hayoldagina mavjud, uni siyosatchilar o'ylab chiqargan deguvchilarga; ikkinchi guruhga millat mavjud, ammo u etnik birlik emas, balki «siyosiy» va «fuqaroviy» birlik shaklida mavjud; uchinchi guruhga millatning etnik birlik sifatida mavjudligini e'tirof etuvchilar; to'rtinchi guruhga millat deganda mamlakatda yashovchi barcha insonlarning uyushmasini, ya'ni ularning urf-odat, an'ana va qadriyatlarining turli tumanligidan qat'iy nazar, yagona millat ekanligini e'tirof etuvchilardir.

Millat birdan paydo bo'lmaydi, balki uzoq tarixiy jarayon davomida elat (etnos) rivojlanib, asta-sekin millat darajasiga ko'tariladi. Bu jarayon ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, davlat tuzumi, madaniyatning rivojlanishi va milliy o'zlikni anglash bilan bog'liq.

Har bir xalqning taraqqiyoti, milliy o'zligini anglash va davlat mustaqilligini mustahkamlash jarayonida millatni shakllantiruvchi omillar muhim o'rin tutadi. Millat – bu faqatgina bir tilda so'zlashuvchi yoki bir hududda yashovchi kishilar majmui emas, balki umumiy tarix, madaniyat, til, iqtisodiy hayot va milliy ong asosida birlashgan ijtimoiy birlikdir. Shu bois millatning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar jamiyat hayotining barcha sohalarida – siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida millatni shakllantiruvchi omillarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini anglash yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki til,

madaniyat, urf-odat, tarixiy xotira va milliy qadriyatlar xalqni birlashtiruvchi asosiy kuch sifatida jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlaydi. Milliy birlikni mustahkamlash, yosh avlodga vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish ham aynan shu omillarning to'g'ri rivojlanishiga bog'liqdir. Shunday ekan, mazkur mavzuda millatni shakllantiruvchi omillar – til, hudud, iqtisodiy hayot, madaniyat, milliy ong va davlat mustaqilligining jamiyat hayotidagi o'ri va ahamiyati tahlil qilinadi. Bu omillar millatni bir butun qilib birlashtiruvchi, uning kelajakdagi taraqqiyotini belgilovchi asosiy ijtimoiy negiz sifatida qaraladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili millat va millatni shakllantiruvchi omillarning nazariy asoslarini, tadqiqot metodlarini va empirik topilmalarni tizimli ravishda ko'rib chiqishga xizmat qiladi. Bu bo'lim nazariy yondashuvlar, asosiy tadqiqot yo'nalishlari va ijtimoiy ahamiyat jihatidan olimlarning asosiy xulosalarini jamlaydi.

Millat nazariyalari – asosiy maktab va yondashuvlar:

1. Primordialistik yondashuv. Primordializmga ko'ra, millat va etnik yaqinlik «tabiiy» va tarixiy ildizlarga ega: til, nasl, an'analar va diniy urf-odatlar insonlararo birlashishning asosiy sababidir. Ushbu yondashuvda milliy bog'lanishlar asosan tug'ma yoki tarixiy an'analar orqali tushuntiriladi. Tanqidchilar primordializmni millatni o'zgaruvchi ijtimoiy va siyosiy jarayonlardan ajratib ko'rsatadi, hamda uning deterministik tabiatini cheklaydi.

2. Modernistik yondashuv (modernizm). Modernist nazariyachilar (masalan, Ernest Gellner va boshqa olimlar) millatni sanoatlashuv, markazlashgan davlat va zamonaviy ommaviy madaniy tizimlar bilan bog'laydilar. Gellnerg ko'ra, millat sanoat davrida yaratilgan ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarga mos keladi: umumiy ta'lim, tillar va markaziy davlat milliy identifikatsiyani hosil qiladi.

3. Imaginatsiyalar va ijtimoiy konstruktivizm. Benedict Andersonning "tasavvur qilingan jamoalar" (imagined communities) g'oyasi bo'yicha millat – bu odamlar o'rtasida o'zaro tan olinadigan va tasavvur qilinadigan ijtimoiy birlikdir. Millat – real hodisa bilan birga "tasavvur qilingan" madaniy shakldir, bunda print media, ta'lim va uyg'onish rol o'ynaydi.

4. Etnosimvolizm. Anthony D. Smith va etnosimvolistlar millatni etnik an'analar, mifik tarix va madaniy ramzlar orqali shakllanadigan deb ko'rishadi. Ularning fikricha, zamonaviy millatlar ko'pincha qadimgi etnik ildizlardan foydalanib o'zligini mustahkamlaydi.

5. Brubaker va «grupsiz etnosiya» yondashuvi. Rogers Brubaker kabi olimlar etnik va milliy kategoriyalarni "tasnif" va "iom" sifatida emas, balki ijtimoiy va siyosiy "amal" (practices) sifatida o'rganishni taklif qiladilar — ya'ni identifikatsiyalar doimo kontekstga bog'liq va o'zgaruvchan.

Millatni shakllantiruvchi omillar bo'yicha empirik adabiyotlar:

1. Til va madaniyat. Ko'plab tadqiqotlar tilning milliy birlikdagi markaziy rolini ta'kidlaydi. Til ta'limi, milliy adabiyot va ommaviy axborot vositalari milliy ongini shakllantirishda asosiy vositalardir. Madaniy meros, folklor, bayramlar va diniy amaliyotlar ham milliy identitadni mustahkamlaydi.

2. Hudud va iqtisodiy omillar. Geografik hudud va iqtisodiy birlashuv – mehnat, savdo va agrar munosabatlar orqali – millatni barqarorlashtiruvchi omillar sifatida ko'riladi. davlat chegaralari, migratsiya va urbanizatsiya kabi jarayonlar ham milliy identifikatsiyani qayta shakllantiradi.

3. Davlat va siyosiy institutlar. Markaziy hukumat, qonunlar, maktab tizimi, harbiy va ma'muriy institutlar millat loyihasini (nation-building) amalga oshiradi. Mustamlaka davri, mustaqillik va davlat siyosatlarini milliy tarbiya va ramzlarni targ'ib qilish orqali millatni kuchaytiradi.

4. Tarixiy xotira va mifik konstruksiyalar. Tarixiy interpretatsiyalar, xotira siyosati va tarixiy o'qitish milliy rivoyatlarni yaratib, aholi orasida o'zligini mustahkamlaydi. Muayyan tarixiy voqealar (urushlar, inqiloblar) milliy uyg'onishning katalizatori bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar millatni shakllantiruvchi omillarni kompleks va ko'p qatlamli jarayon sifatida ko'rsatadi. Nazariy maktablar (primordializm, modernizm, etnosimvolizm, konstruktivizm) har biri muayyan jihatlarni yoritadi: til va madaniyatdan tortib, iqtisodiy va siyosiy institutlarga. Empirik tadqiqotlar til, ta'lim, davlat siyosati va tarixi milliy ongini mustahkamlashda asosiy o'rin tutishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mahalliy kontekstlarni, gender va yosh omillarini, shuningdek migratsion jarayonlarni hisobga oluvchi qo'shimcha tadqiqotlar kerakligi ta'kidlanadi. Millatni shakllantiruvchi omillar haqida o'zbek olimlari professor Abdushukurov, professor Vohidov, professor Buranov, professor Umrzakova va boshqalar tomonidan turli fikrlar bildirilgan. Ularning umumiy jihati millatning real subyekt sifatidagi maqomini asoslashga qaratilganligidir. Millat deganda, kishilarning yagona til, milliy o'zlikni anglash ruhiyati, ma'naviyati, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar asosida ma'lum hududda yashovchi, o'z davlatiga ega bo'lgan, o'zaro iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan o'ziga xos ma'naviy iva moddiy boyliklarni ifodalovchi hamda yaratuvchi kishilarning mustaqil subyekt sifatidagi etnik birligi tushuniladi.

Rossiyalik olim V.Tishkov O'rta Osiyodagi millatlar, shu jumladan o'zbek millati ham hududda milliy chegaralarning o'tkazilishi bilan paydo bo'lganligini ta'kidlaydi[1].

Angliyalik professor Benedikt Anderson millatni «tasavvurlar va qardoshlik sezgilarida tashkil etilgan va saqlanib qolgan jamoa», deb hisoblaydi. Uning fikricha, millat

«tasavvurlar va sezgilar» mahsuli. U millat «shakllanishi»ning omili sifatida «tasavvurlar va sezgilar»ni e'tirof etadi[2].

Rossiyalik professor L.Grinin millat davlat bilan bog'liqligini, globallashuv ularning har ikkalasining susayib borishiga olib kelishini, ayni paytda, davlatlarning globallashuv ta'sirida suvereniteti susaytirishini, ammo bu millatning batamom «yo'q» bo'lishiga olib kelmasligi g'oyasini ilgari surgan[3]. Uningcha, milliy masala va munosabatlar saqlanib qoladi. Ular buk uchli olishuvlar shaklida emas, balki dinlarda bo'lgani kabi vazminlik xolatiga o'tadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mamlakatimizda milliy tiklanish jarayonlarining avj olishi millatimiz tarixi, uning shakllanishidagi asosiy manbalari va sobiq SHO'rolar hukmronligi sharoitida kechirgan ayanchli ahvoliga bag'ishlangan qator asarlar e'lon qilindi. Ular uchun metodologik asos O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» asari bo'ldi. Asar hajmi jihatdan kichik bo'lsa da, unda ilgari surilgan g'oyalar mazmun va mohiyat jihatdan bir necha tomlarni qamrab olgan, deyishga to'la asoslar bor.

Tahlil va natijalar. Bizningcha millatni shakllantirishda bir biri bilan bog'liq bo'lgan to'rtta omillar etakchilik qiladi. Bular: inson;hudud;til;davlat. Ularning har bir ustida qisqa to'xtab o'tamiz.

Birinchi omil. Inson bo'lmasa millat qaerda va nima hisobiga paydo bo'lishi mumkin?Uning dastlabki «resurslari», «xom ashyosi» nima?Albatta, inson! Millatni shakllantiruvchi omillar haqida gap ketganida ilmiy adabiyotlarda yuqoridagi nomlari keltirilgan mualliflarning fikrlari bilan bir qatorda, iqtisodiy yoki hududiy omillar etakchiligi fikrini ham ko'rish mumkin. Feodalizm va kapitalizm jamiyatlari bilan bog'liq g'oyalarni ilgari surganlar ham bo'lganligini ta'kidlash lozim.

Ikkinchi omil. Bu hudud. U turli insonlar yashaydigan, o'zaro munosabatlarda va yaqinlashuviga asos bo'ladigan makondir. Shuning uchun ham yuqoridagi keltirilgan olimlarning ayniqcha tarixchi, etnograf va arxeologo mutaxassislarning barchasi hududning millat shakllanishidagi o'rniga asosiy e'tibor berganligiga qo'shilamiz.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlar umumiy xarakterga ega bo'lib, bu bir tomondan davlatning milliy o'zlikni anglashdagi o'rne, ikkinchi tomondan, millatni davlat shakllantirishi va uchinchidan, davlatning eatlari millat, xalq sifatida birlashtirishi haqidagi g'oyalar ko'rinmoqda. Shunday qilib millatni shakllantiruvchi omillar haqida turli karashlar mavjud bo'lib, bugungi kungacha ular bir tizimga keltirilmagan, hatto bir biriga qarama-qarshi fikrlar ham uchraydi. Bizningcha, bu masalada millatning belgilari va millatni shakllantiruvchi omillarni farqlash lozim[4].

Millatning belgilari – deganimizda, u etno-ijtimoiy birlik sifatida shakllangan qi shakllanayotgan holati nazarda tutiladi. Bunga turli olimlar tomonidan hududiy birlik, yagona til, urf-odat, an'ana va kadriyatlardagi o'ziga xosliklar ko'rsatib kelinmoqda. Millatni shakllantiruvchi omillar deganimizda esa, insonlarning bir biriga yaqinlashuviga, ulardagi umumiy belgilar va hususiyatlarning shakllanishiga ta'sir etadigan asoslarni nazarda tutilmog'i kerak bo'ladi. Chunki, agar ular bo'lmasa millat uchun umumiy belgi-hususiyatlar shakllanmaydi. Afsuski, millat bilan bog'liq bo'lgan masalalarga bag'ishlangan deyarli barcha tadqiqotlarda ular bir biridan farqlanmaganini ko'ramiz.Boz ustiga, ba'zi tadqiqotlarda ularn o'zaro aralashtirib yuborayotganlik holatlari ham mavjud.

Uchinchi omil. Bu til. Uning shakllanish jarayoni ham ma'lum hududta kechadi. Til aloqa vositasi bo'lganligi uchun ham odamlarni bir biriga bog'lab turadi, o'zaro munosabatlarni shakllantiradi. Ular ta'sirida odamlarning uzaro yaqinlashuvi sodir bo'ladi.Shu tariqa qon-qarindoshlik munosabatlari, ular

zaminida esa, urug'larning shakllanish jarayonlari kechadi. Tilning millat shakllanishidagi muhim omillardan biri ekanligi shundaki unda yuqorida keltirilganlar bilan bir vaqtda u orqali har bir inson o'z ma'naviy va moddiy ehtiyojlari doirasida birlashadi, ularning ma'naviyati va madaniyatida umumiy jixatlar shakllanadi. Bu esa hududlar doirasida odamlarning etnoijtimoiy birlik bo'lib shakllanish jarayonini yuzaga keltiradi. Tilda ularning maqsadlari, orzu-umidlaning namoyon bo'lishi hududlar doirasida ma'lum urf-odatlar va an'analarning shakllanishiga olib kelib, bu o'z navbatida millat shakllanishiga katta ta'sir o'tkazadi.

Tilning millat shakllanishi, uning rivojlanishi va istiqboli to'g'risida ko'p yozilgan. Chunki u nafaqat millatni shakllantiruvchi, shu bilan birga uni asrashning ham asosiy omili bo'lib hisoblanadi. Milliy tili shakllanmagan odamlar guruhi millat darajasiga ko'tarila olmay, olomon darajasida

qolib ketaveradi. Bugungi kunda millatlarning o'zligidan tobora begonalashib borayotganligining sabablaridan biri ham, ularning milliy tillari sayozlashib borayotganligi bilan bog'liqdir.

To'rtinchi omil. Bu davlat. Uning millatni shakllantirishdagi o'rni haqidagi g'oyalar bir kator tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan. Haqiqatdan ham urug', qabila va elatlar ma'lum hudud doirasida o'z davlatini shakllantirmas ekanlar, millat darajasiga ko'tarilmaydilar. Shunki davlat ularni o'z atrofida uyg'unlashtiradi, manfaatlari va xavfsizligini ta'minlaydi ham da maqsad sari yo'naltiradi.

Shunday qilib, millatning shakllanishida yuqorida ko'rsatilgan omillar asosiy o'rin tutadi. Unga xos bo'lgan belgilar esa elatlarning takomillashuvi natijasida vujudga keladi.

ADABIYOTLAR

1. Тишков В. Нация – это метафора. – «Дружба народов», №7, 2000.
2. Андерсон В. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. М.: «Канон пресс -ц,» 2001. – С.320.
3. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет. История и современность №1, 2005. -С..22.
4. Otamuratov S., Globallashuv - millatni asrash mas'uliyati. -Toshkent: «O'zbekiston» NMIU, 2018. 47-B.